

Romahtaako naisten asema työmarkkinoilla?*

MARJA-LIISA PARJANNE

Tämän vuosikymmenen alussa koetun syvän laman aikana Suomen työttömyysaste nousi 3.5 prosentista 19 prosenttiin. Vaikka taloudellinen tilanne on parantunut selvästi jo viime vuodesta lähtien, on työttömyyden pieneneminen ollut kuitenkin hidasta. Lisääntyneet työttömyys- ja toimeentulotukimenot samoin kuin supistunut veropohja ovat johtaneet hyvinvointipolitiikan rahoituskriisiin ja sosiaalimenojen leikkauksiin. Jopa koko pohjoismainen hyvinvointimalli on ajoittain asetettu kyseenalaiseksi. Se, miten hyvinvointivaltiota kehitetään ja millaisia sosiaalipoliittisia ratkaisuja tehdään, vaikuttaa merkittävästi naisten asemaan sekä kotona että työmarkkinoilla.

Suomalaisten naisten asema työmarkkinoilla vahvistui merkittävästi 1970- ja 1980-lukujen aikana. Sen vuoksi olikin odottamatonta, että ajatus naisista reservityövoimana heräsi laman aikana uudestaan henkiin, sillä tällaisen ajattelun luultiin jo lopullisesti jääneen unohduksiin.

* Suomensosiaalisen Naisekonomistien 15-vuotisjuhlaseminaarissa 12.6.1955 pidetystä esitelmästä. Esitetyt näkemykset ovat kirjoittajan henkilökohtaisia arvioita eivätkä välttämättä vastaa sosiaali- ja terveysministeriön kantaa.

On olemassa monta syytä - näin väitetään - miksi naisten tulisi luopua työelämästä ja jäädä kotiin. Ensinnäkin miehet löytäisivät tällöin helpommin töitä. Implisiittisesti tähän ajatukseen sisältyy se, että kun työpaikkoja ei ole kaikille, miehillä on suurempi oikeus työn saamiseen, koska he ovat perheen elättäjiä. Toinen etu naisten kotiinjäämisestä olisi se, että työttömyysmenot laskisivat. Lisäsäästöä saataisiin myös sitä kautta, että sosiaalimenot yleensäkin pienenisivät, koska kotiäidin sosiaaliturva on ansiosidonnaista sosiaaliturvaa pienempi. Kolmanneksi julkisissa sosiaali- ja terveyspalveluissa saavutettaisiin huomattavia säästöjä, jos naiset huolehtisivat lapsista, vanhuksista ja vammaisista ilman korvausta. Kaiken kaikkiaan näyttäisi siltä, että naisten vetäytyminen työmarkkinoilta olisi edullista koko kansantaloudelle ja kaikki olisivat tyytyväisiä. Vai olisivatko?

Layard, Nickell ja Jackman (1991) osoittavat, että sellaiset toimenpiteet kuten eläkkeelle jäämisen aikaistaminen, osa-aikatöiden suosiminen ja naisten poisjääminen työmarkkinoilta eivät alennakaan työttömyyttä, vaan johtavat pitkällä aikavälillä päinvastaiseen lopputulok-

seen. Tämä johtuu siitä, että tuotannon taso ei välttämättä pysy muuttumattomana, kuten yleensä virheellisesti oletetaan. Kun työvoiman määrää alennetaan, ei tasapainon työttömyysaste muutu. Työvoiman tarjonnan väheneminen suhteessa työvoiman kysyntään aiheuttaa palkkapaineita, joiden eliminointi johtaakin työllisyyden alenemiseen. Seurauksena on, että kokonaistuotanto pienenee ja kansantalouden hyvinvoinnin taso laskee. Naisten vetäytymistä työmarkkinoilta ei siten voida pitää tehokkaana ratkaisuna työttömyyteen. Etenkään Suomen kaltaisella pienellä maalla ei ole varaa tällaiseen inhimillisten voimavarojen haaskaukseen.

Kuinka vankka suomalaisten naisten työmarkkina-asema sitten on? Ensiksikin Suomessa naisten työmarkkinoille osallistumisaste on OECD-maiden korkeimpia ja useimmat ovat lisäksi kokopäivätyössä. Kyse ei siis selvästikään ole suhdannetyövoimasta. Toiseksi naisten koulutustaso Suomessa on korkea, mikä merkitsee sitä, että naiset ovat suuntautuneet työmarkkinoille vakavalla mielellä. Sen vuoksi heidän kotiin jäämisensä olisi huomattavaa sekä yksityisten että julkisten investointien hukkaan heittämistä. Kolmanneksi naisten työttömyysaste on Suomessa perinteisesti ollut miesten työttömyysastetta pienempi. Pinnalta katsoen näyttäisi siis siltä, että naisten asema Suomen työmarkkinoilla on vahva. Katsotaanpa asiaa hieman tarkemmin.

Naisten keskimääräinen koulutustaso on noussut Suomessa tasaisesti. Vuodesta 1986 lähtien työvoimaan kuuluvat naiset ovat olleet miehiä koulutetumpia ja ero kasvaa hiljalleen (Työmarkkinat 1995:7, 5). Jo lähes 50 vuoden ajan ylioppilastutkinnon suorittajista on yli puolet ollut naisia (Elinolot 1994:2, 61). Vuonna 1992 päivälukion suorittaneista naisia oli 58 ja miehiä 42 prosenttia. Lisäksi naiset suoritti-

vat ylioppilastutkinnon selvästi paremmilla arvosanoilla. Myös ammatillisissa oppilaitoksissa ja korkeakouluissa enemmistö tutkinnon suorittajista on ollut naisia. Korkeakoulututkinnoista naisten osuus oli 55 prosenttia (Elinolot 1994:2, 64). Lisäksi naisten osuus kaikenlaisesta vapaaehtoisesta aikuiskoulutuksesta (mm. iltalukiot, avoin korkeakoulu, kesäyliopistot, kansalais- ja työväenopistot) on selvästi suurempi kuin miesten. Ainoana poikkeuksena on työnantajan kustantama henkilöstökoulutus, johon naiset tosin osallistuivat miehiä aktiivisemmin, mutta miesten saama koulutus kesti keskimäärin pidempään. Viime vuosina on työkoulutuksesta laman ja säästötarpeitten vuoksi jouduttu tinkimään, mikä on tapahtunut nimenomaan naisten koulutuksen kustannuksella. Samalla kun naisten työpaikkakoulutus on lyhentynyt, on miesten koulutus entisestään pidentynyt (Työmarkkinat 1995:2, 25-26).

Suomalainen hyvinvointimalli on monella tavoin myötävaikuttanut naisten työmarkkina-asemaan; yhtäältä julkisen sosiaali- ja terveyspalvelusektorin laajeneminen on luonut naisille uusia työpaikkoja ja toisaalta julkiset hyvinvointipalvelut kuten esimerkiksi päivähoitojärjestelmä ovat tehneet naisten töissäkäynnin mahdolliseksi. Kun 15-64 -vuotiaista miehistä 76 prosenttia osallistui työmarkkinoille vuonna 1993, oli vastaava naisten osallistumisaste 70 prosenttia (Elinolot 1994:2, 78). Naisten korkea osallistumisaste ja kokopäivätyö ovat Suomen työmarkkinoille tyypillisiä piirteitä, kun taas Keski- ja Etelä-Euroopassa naisten osallistumisaste on huomattavasti alhaisempi (40 - 60 %) ja osapäiväinen työnteko yleistä¹. Suomessa osa-aikatyötä tekee vain noin 10 prosenttia työssäkävivistä naisista. Miesten osa-aikatyön

¹ Laajemmin naisten ansiotyön kehitystä Suomessa ja muualla euroopassa tarkastelee Tuominen (1994)

osuus on Suomessa perinteisesti ollut selvästi alhaisempi, mutta viime vuosina ero on laman myötä vähitellen kaventunut (Elinolot 1994:2, 83).

Huolimatta naisten sekä määrällisestä että laadullisesta merkityksestä Suomen työmarkkinoilla, naisia on johtavassa asemassa edelleenkin vähän. Lisäksi naisten palkat ovat suhteellisen alhaiset. Naisten kuukausiansiot ovat keskimäärin noin 20 prosenttia alemmat kuin miesten eikä tämä suhdeluku ole viime vuosina juuri muuttunut (Elinolot 1994:2, 93). Palkkaerojen taustalla ovat historialliset syyt. Alunperin naimisissa olevat naiset eivät osallistuneet ansiotyöhön maataloutta lukuunottamatta lainkaan. Viime vuosisadan vaihteessa työvoimaan kuuluivat vain miehet ja naimattomat naiset. Koska miehillä oli perheen elatusvastuu, heille maksettiin parempaa palkkaa kuin yksinäisille naisille. Tällöin ei naimisissa olevilla naisilla ollut mitään taloudellista pakkoa mennä töihin, vaan heidän työelämäänsä osallistumistaan pidettiin turhana.

Tällainen ajattelu ei ole vielääkään kokonaan kadonnut. On esimerkiksi kysytty, miksi Yhdysvalloissa miehen palkka on niin korkea, että sillä pystyy elättämään koko perheen, mutta Suomessa miehen palkka ei tähän riitä. Tämä kysymys kytkeytyy kiinteästi siihen, miten hyvinvointivaltio halutaan järjestää ja rahoittaa. Pohjoismaisen hyvinvointimallin etuna on, että naimisissa olevilla naisilla on mahdollisuus valita, haluavatko he pysyä kotona vai mennä töihin kodin ulkopuolelle. Paitsi että oma työ ja ura voi antaa tyydytystä sinänsä, antaa se myös taloudellista riippumattomuutta, joka toisaalta on olennainen osa sukupuolten tasa-arvoa. Ansiotulojen ohella työsuhde mahdollistaa lisäksi ansiosidonnaiset sosiaalietuudet, ennen kaikkea työeläkkeen. Sitä paitsi se, että perheessä on kaksi ansaitsijaa, on tavallaan eräänlainen yksi-

tyisvakuutus (NBER-rapportin 1995, 39).

Päinvastoin kuin useimmissa EU-maissa on Suomessa naisten työttömyysaste alhaisempi kuin miehillä (OECD 1994). Santamäki-Vuoren (1995) mukaan viimeisten viiden vuoden aikana työttömyyttä oli kokenut 41 prosenttia työvoimaan kuuluvista miehistä ja 36 prosenttia naisista. Myös työttömyysajan keskipituus on naisilla lyhyempi. Syksyllä 1993 tehdyn Työvoiman vuosihaastattelun mukaan kaksi kolmasosaa pitkäaikaistyöttömistä oli miehiä. Työttömyyden kestoajan todettiin korreloivan positiivisesti työnhakijan iän suhteen ja negatiivisesti koulutustason suhteen. Kaikista työttömänä olleista parhaiten olivat työllistyneet 25-34 -vuotiaat naiset. (Työmarkkinat 1995:2, 13-14)

On kuitenkin huomattava, että piilotyöttömyys on huomattavan suurta. Vuonna 1993 piilotyöttömiä arvioitiin olevan 90 000. Kaksi kolmasosaa näistä oli naisia. Vaikka opiskelijoiden määrän lisääntyminen selittääkin suurimman osan piilotyöttömyyden kasvusta, osa tästä kasvusta johtuu myös siitä, että naiset luopuvat työn etsimisestä ja jäävät kotiin. Vuonna 1993 arviolta neljäsosa piilotyöttömistä oli sellaisia, jotka hoitivat lapsia tai kotia. (Työmarkkinat 1995:2, 18)

Suomen työmarkkinoille luonteenomaista on niiden selkeä jakautuminen miesten ja naisten ammatteihin. Tämä jako on pysynyt muuttumattomana myös laman aikana (Työmarkkinat 1995:7, 10). Teollisuudessa ja rakennus-alalla työskentelevistä miesten osuus on yli 80 prosenttia. Julkinen palvelusektori puolestaan on naisvaltainen; työntekijöistä kaksi kolmanesta on naisia, sosiaali- ja terveystaloudella jopa lähes 90 prosenttia. Tämä työmarkkinoiden segregaatoin on osaltaan vaikuttanut miesten ja naisten työttömyysasteiden erilaiseen kehitykseen. Lama iski aluksi eniten miesvaltai-

seen teollisuus- ja rakennustoimintaan, mutta viimeisten parin vuoden aikana työttömyys on lisääntynyt eniten naisvaltaisilla palvelualoilla. Vuoden 1993 Työvoiman vuosihaastattelun mukaan työehtojen huononnuksiset ja erilaiset uhkatuntemukset olivat suurimmat juuri terveydenhuollon ja sosiaalialan ammateissa toimivilla (Työmarkkinat 1995:2, 12). Odotettavissa onkin, että naisten suhteellinen osuus työttömistä tulee lähiaikoina kasvamaan.

Työmarkkinoiden jakautuminen sukupuolen mukaan saattaa kuitenkin tulevaisuudessa lieventyä. Suomen teollisuuden rakenne on viime vuosina monipuolistunut - jopa lamasta huolimatta - ja on todennäköistä, että teknologian muutokset ja integraation vaikutus Suomen ulkomaankaupan rakenteeseen tukevat tätä kehitystä edelleen. Kun ottaa huomioon naisten korkean koulutustason, on mahdollista, että tällöin naisten asema useammilla toimialoilla vahvistuu ja naisten työllisyyden keskimääräinen suhdanneherkkyys ajan myötä vähenee.

Laman ja työmarkkinoiden rakennemuutoksen myötä epätyypilliset työsuhteet ovat yleistyneet. Vaikka 85 prosentilla kaikista työllisistä on vakituinen työsuhde (Työmarkkinat 1995:2, 20), on määräaikaisten työntekijöiden palkkaaminen lisääntynyt viime vuosina. Vuonna 1993 solmituista uusista työsopimuksista enää 28 prosenttia oli pysyviä ja kokoaikaisia (Julkinen ja Nätti 1995). Määräaikaiset työsuhteet ovat hieman yleisempiä naisten keskuudessa kuin miehillä (Työmarkkinat 1995:2, 21). Epätyypilliset työsuhteet ovat tuoneet mukanaan paljon erilaisia epävarmuustekijöitä työmarkkinoille. Jos työsuhteen jatkuvuudesta ei ole varmuutta, vähenevät esimerkiksi mahdollisuudet pidennettyihin hoitovapaisiin. Seurauksena onkin ollut, että ne naiset, jotka jo ovat työelämässä, pitävät työpaikoistaan entistä tiukemmin kiinni.

Julkisen talouden kriisillä on huomattavia vaikutuksia hyvinvointipolitiikkaan. Sosiaali- ja terveyspalvelusektorilla tehtävät leikkaukset vaikuttavat naisten asemaan sekä suoraan että epäsuorasti. Ensinnäkin leikkausten seurauksena naisvaltaisten alojen työpaikat vähenevät. Toiseksi julkisten palveluiden vähentäminen vaikuttaa negatiivisesti naisten työn tarjontaan. Jotta hyvinvointipalveluiden leikkaaminen olisi hyväksyttyä, on viime aikoina korostettu lähimmäisen rakkautta ja perheen vastuuta jäsenistään. Erityisesti on vedottu ns. kolmannen sektorin toimintaan, jolla tarkoitetaan perinteisen järjestötyön lisäksi kaikkea vapaaehtoisten - useimmiten naisten tekemää palvelutyötä. Tällainen periaate näkyy muun muassa hallitusohjelmassa, jossa todetaan seuraavasti (luku 7): *"Julkinen palvelujärjestelmä on sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujen perusta. Sitä täydentävät yksityiset palvelut, sosiaali- ja terveysalan järjestöt sekä omais- ja lähimmäistyö."*

Naisten kannalta katsottuna on edelleen erityisen merkityksellistä se, minkälainen on EU:n implisiittinen vaikutus Suomen sosiaalipolitiikkaan. Vaikka subsidiaritetin periaatteen mukaan kukin jäsenmaa harjoittaaakin omaa sosiaalipolitiikkaansa hyvin itsenäisesti, on mahdollista, että keski- ja eteläeurooppalainen, miehin ajattelumalli vahvistuu myös Suomessa. On esimerkiksi keskusteltu läheisyysperiaatteen soveltamisesta kansallisella tasolla. Loppuun asti vietyä tämä tarkoittaisi yksinkertaisesti sitä, että kolmannen sektorin merkitys hyvinvointipalveluiden tuotannossa kasvaisi eli "lähellä olevat" hoitaisivat omaisiaan ja naapureitaan. Tuorein esimerkki tästä suuntauksesta on Elinkeinoelämän Valtuuskunnan raportti (EVA 1995), jossa korostetaan perheen, kirkon ja vapaaehtoisjärjestöjen merkitystä palveluiden tuottajina.

Perhepolitiikassa on viime aikoina painotet-

tu tulonsiirtoja ja lasten kotihoitoa (ks. läh. Ilmakunnans 1994). Sen sijaan että palveluita olisi edelleen laajennettu, on korotettu kotihoitontukea ja lapsilisiä. Lisäksi perhepoliittisia verovähennyksiä ja ansiosidonnaisia äitiyspäivärahoja on karsittu sekä lasten päivähoitomaksuja on nostettu. Kaikki nämä muutokset ovat epäedullisia työssäkäyvien naisten näkökulmasta katsottuna. Vaikka ei olekaan aivan selvää, ovatko nämä toimenpiteet harkittua perhepolitiikkaa vai pikemminkin perhepolitiikan ja tulonjakopolitiikan yhteisvaikutusta, niillä on joka tapauksessa merkittävä negatiivinen kannustinvaikutus naisten työn tarjontaan. Tuoreimmat tilastot (Elinolot 1994:2, 80) osoittavatkin, että äitien osallistuvuus työmarkkinoille on alentunut keskimääräistä enemmän. Selvimmin tämä trendi näkyy alle kolmevuotiaiden lasten äitien kohdalla, joiden osallistumisaste putosi vuosina 1989-1993 67 prosentista 56 prosenttiin.

Myönteinen vaikutus naisten työn tarjontaan on lasten päivähoito-oikeuden laajenuksella kaikkia alle kouluikäisiä lapsia kattavaksi, mikä hallitusohjelman mukaan aiotaan toteuttaa vuonna 1996. Kun lasten päivähoito-ongelma olisi siten saatu kuntoon, on kuitenkin mahdollista, että naiset törmäivät tulevaisuudessa vanhusten hoitopalveluiden puutteeseen. Vanhusten hoitotarpeet tulevat lisääntymään suhteellisen paljon, koska vanhusten lukumäärä kasvaa huomattavasti. Lisäksi yhä useammat heistä elävät entistä vanhemmiksi ja palveluiden tarpeen tiedetään kasvavan iän myötä. Samanlaisesti tällä vuosikymmenellä on sosiaali- ja terveydenhuoltosektorilla kuitenkin käynnistetty palvelurakenteen muutos, joka tarkoittaa erikoistasoisen hoidon korvaamista perustasoisella hoidolla ja asteittaista siirtymistä pitkäaikaisesta laitoshoidosta erilaisiin avopalveluihin. Mikäli julkisia ja yksityisiä hoitopalveluita ei

pystytä järjestämään riittävästi, vanhoista ihmisistä huolehtiminen jää kolmannen sektorin tehtäväksi, useimmissa tapauksissa omaisten huoleksi. Anttosen ja Sipilän (1992) mukaan vanhusten omaishoitajista 80 prosenttia on naisia. Tyypillisin omaishoidon tapaus on miestä hoitava vaimo. Muita omaishoitajia ovat autettavan tytär, aviomies ja poika - tässä järjestyksessä.

Tällaisen vapaaehtoisavun järjestämiseen liittyy kuitenkin useita ongelmia, joista tässä yhteydessä mainitaan vain kaksi. Ensiksikin, koska valtaosa naisista on kokopäivätyössä, olisi heidän useimmissa tapauksissa valittava työpaikkansa säilyttämisen ja omaishoidon välillä. Toiseksi elinolosuhteet ovat muuttuneet Suomessa ratkaisevasti viime vuosikymmenien aikana. Koska kaupungistuminen on tapahtunut nykyisten sukupolvien aikana, asuvat sukulaiset useimmissa tapauksissa varsin kaukana toisistaan. Integraation myötä liikkuvuus tulee kasvamaan entistä suuremmalla alueella. Lisäksi avioerot ja uudelleen avioituminen ovat lisääntyneet, minkä seurauksena perinteisen ydinperheen sijaan perheen koostumus voi usein olla hyvin monimuotoinen (ks. läh. Marin 1995). Voidaankin kysyä, mitä motiiveja tai minkälaisia mahdollisuuksia ihmisillä on huolehtia kaukana asuvista omaisistaan, jotka saattavat lisäksi usein olla suhteellisen vieraita "uusomaisia".

Muun muassa edellä mainituista syistä ei Suomessa ole samanlaisia edellytyksiä omaishoidon painottamiseen sosiaali- ja terveystalouselusektorilla kuin esimerkiksi Keski-Euroopassa. Lisäksi on otettava huomioon, että tähän saakka kansalaisten hyvinvointi Suomessa on ollut suhteellisen riippumaton perherakenteesta. Jotta kolmannen sektorin toiminta olisi tyydyttävää, edellyttäisi se historiallisia ja kulturellisia perinteitä, jotka meiltä puuttuvat (Ma-

rin 1995). Kenties yksi osaratkaisu palvelusektorin ongelmiin voisivat olla sosiaali- ja terveysalalla olevat työttömät, jotka perustaisivat omia yrityksiään yksityiselle terveydenhuolto- sektorille. Samalla kun he työllistyisivät, turvattaisiin myös osaltaan palveluiden riittävyys.

Minkä vastauksen voimme siten antaa otsikossa esitettyyn kysymykseen. 1970-luvulta lähtien suuntaus on ollut se, että naisten vetäytyminen työmarkkinoilta suhdannetaantumien aikana on vähentynyt (Jääskeläinen ja Lietsala 1994). Naiset eivät siten ole reservityövoimaa. Lisäksi on korostettava, että vaikka julkisella sektorilla työpaikkoja vähennetäänkin, työskentelee lähes 60 prosenttia naisista kuitenkin yksityisellä sektorilla (Elinolot 1994:2). Näyttää siten siltä, ettei naisten asema Suomen työmarkkinoilla suoranaisesti romahda, mutta jälleen kerran naiset ovat joutuneet puolustuskanalle, jotta heidän mahdollisuutensa osallistua työmarkkinoille eivät heikkenisi.

Kirjallisuus

- Anttonen A. ja Sipilä J. (1992): Julkinen, yhteisöllinen ja yksityinen sosiaalipolitiikassa Sosiaalipalvelujen toimijat ja uudenlaiset yhteensovittamisen strategiat, teoksessa O. Riihinen (toim.): *Sosiaalipolitiikka 2017*, SIT-RA, Juva
- EVA (1995): Uudistua vai kuihtua, Raportti hyvinvoinnista ja julkisesta taloudesta, Elinkeinoelämän Valtuuskunta
- Freeman R.B., Swedenborg B. ja Topel R. (toim.) (1995): *NBER-rapporten: Välfärdsstat i omvandling - Amerikanskt perspektiv på den svenska modellen*, SNS Förlag, Stockholm
- Ilmakunnas S. (1994): *Perhetuki ja syntyvyys*, Sosiaali- ja terveysministeriö, julkaisuja 1994:10
- Julkunen R. ja Nätti J. (1995): *Muuttuvat työajat ja työsuhteet*, Työministeriön työaika- muotojen tutkimus- ja kehittämissuunnitelman I vaihe, Työministeriö, Työpoliittinen tutkimus nro 104
- Jääskeläinen P. ja Lietsala L. (1994): Naiset ja miehet eläkemarkkojen saajina, *Työeläke* 94/5
- Layard R., Nickell S. ja Jackman R. (1991): *Unemployment. Macroeconomic Performance and the Labour Market*, Oxford University Press
- Marin M. (1995): Vanhusten hoiva, lama ja kansalaisyhteiskunta, *Talous ja yhteiskunta* 1/1995
- Naiset ja miehet Suomessa 1994. Eeva-Sisko Veikkola ja Anne Lehtiniemi, Tilastokeskus, SVT, *Elinolot* 1994:2, Helsinki
- OECD (1994): *The OECD Jobs Study: Facts, Analysis, Strategies*, Paris
- Pääministeri Paavo Lipposen hallituksen ohjelma, 10.4.1995
- Santamäki-Vuori, T. (1995): Laman välintilinpäätös - yli kolme miljoonaa työtöntä, *Talous ja yhteiskunta* 1/1995
- Tuominen E. (1994): *Puolisoiden työssäkäynnin muutokset ja eläketurva*, Työeläkepäivä 15.11.1994, Eläketurvakeskus, moniste
- Työvoiman koulutus ja ammatit 1984-1993/1994, Tilastokeskus, SVT, *Työmarkkinat* 1995:7, Helsinki
- Työelämän muutoksia laman aikana, Työvoiman vuosihaastattelu, syyskuu 1993. Tilastokeskus, SVT, *Työmarkkinat* 1995:2, Helsinki